

Михайло Вікторович Кривун
аспірант

ORCID 0000-0002-9631-5837
kryvunmishaemail@gmail.com,

Національний університет харчових технологій, м. Київ

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ПРОДУКТАМИ ХАРЧУВАННЯ ЗА ВІДСУТНОСТІ РИНКУ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

Постановка завдання. Розглядаючи процес задоволення потреб людини у продуктах харчування у суспільному масштабі за умов сталої суспільної поведінки виникає враження, ніби при наявних факторах виробництва та добуванні продуктів харчування у достатній кількості людина у процесі мінімізації часу та підвищення комфорту під час задоволення її потреб у харчуванні бореться виключно із силами природи для підвищення власної ефективності. І природа піддається їй. Підвищення ефективності людини у задоволенні власних потреб у харчуванні зумовлює підвищення загальної якості життя людини через задоволення інших її потреб у вільний час. Це у свою чергу створює передумову до зростання кількості населення. Однак фактори виробництва мають різний ступінь обмеження, а із збільшенням кількості населення все гостріше постає питання розподілу продуктів харчування, принаймні тих, що є доступними за найкоротший час для комфортного споживання. Для ринкової моделі економіки цей розподіл продуктів харчування природно реалізується через ринок продуктів харчування.

Взагалі впродовж майже всього ХХ ст. у світі функціонували дві принципово різні моделі економіки – планова та ринкова. В рамках цих обох моделей виконувались завдання по забезпеченню населення продуктами харчування. Окрім планової економіки СРСР, що була майже цілковито ізольована, інша система розвивалася у рамках майже всіх країн, окрім СРСР. Тут відповідно до особливостей суспільно-політичного устрою та економіки кожної із країн вони виробляли певну кількість певних видів продуктів харчування, які постачалися на внутрішні чи зовнішні ринки, згідно політики цих держав, міжнародних домовленостей та інтересів бізнесу. Внаслідок цього на глобальному ринку у довгостроковій перспективі з'являється все більша маса та різноманіття продуктів, вони розподіляються між державами згідно потреб і можливостей на ринкових умовах. У абсолютній більшості демократичних країн, що приймали активну участь у міжнародній торгівлі та розвивали ринкову економіку, відносна вартість продуктів харчування до доходів життя населення поступово падала, а кількість населення зростала.

Ринкова модель економіки, яка передбачає наявність приватного підприємництва, ґрунтується на засадах конкурентного розвитку. Боротьба виробників товарів та послуг між собою за вибір споживача породжує в них мотив до безупинного самовдосконалення. Споживачі, будучи абсолютно унікальними індивідами, завжди готові оцінити кардинально різні за характеристиками товари – «На кожен товар знайдеться свій покупець». Від дорогих колекційних напоїв

до дешевих цигарок без фільтру, від вегетаріанської кухні до незліченної кількості видів фастфудів. Вибір способу задоволення потреб у продуктах харчування у суспільному масштабі – це не лише вирішення питання задоволення базової необхідності людини, а й визначення стилю його життя як особистості, як суб'єкта ринку продуктів, а також, як одного із факторів будь-якого виробництва – робочої сили. Таким чином, вибір способу задоволення потреб у харчуванні впливає на економіку не лише з точки зору поведінки споживача найпоширенішого ринку, а й формування продуктивних характеристик власне самого виробництва.

Безринкова система забезпечення населення продуктами харчування функціонувала впродовж майже всього ХХ ст. на території 15 сучасних країн, зокрема України, у рамках державного утворення під назвою СРСР. Керівництво даного утворення поставило амбітну мету створити самодостатню економіку, що самостійно задовольняла б усі свої потреби власним виробництвом. Так, у грудні 1925 р. відбувся XIV з'їзд Комуністичної партії (б), який зокрема в опосередкованих формах закріпив довгострокову мету побудови соціалізму в одній окремій країні до «повної» перемоги соціалізму, що вочевидь, наблизитиме «кінцеву» перемогу соціалізму [8; 27]. Але це можливо було лише з розвитком економіки на новому якісному рівні. А для досягнення цієї мети, зокрема, для забезпечення населення продуктами харчування, необхідно було якнайефективніше розвивати та використовувати кожен із факторів виробництва – землю, робочу силу, засоби праці, науково-технологічний прогрес.

При оцінці економічних параметрів систем задоволення населення продуктами харчування, як і в інших економічних процесах, українськими науковцями ще якихось 5-10 років тому майже повсякчас ігнорувалися категоричні структурні відмінності системи до 1991 р. та після того як СРСР був ліквідований, а Україна отримала незалежність. Тобто відмінності категоризу системи забезпечення продуктами харчування населення при ринковій економіці, а отже наявності ринку продуктів харчування, та плановій економіці, у якій на адміністративно-командній системі управління економікою лежить забезпечення населення продуктами харчування. У даній статті не стоїть завдання повної оцінки чи порівняння всіх параметрів цих двох систем, а натомість розглядаються окремі найбільш кричущі результати функціонування системи забезпечення населення продуктами харчування, що існувала на території України із 1919 по 1991 р., та які не були розглянуті, проаналізовані та оцінені об'єктивно належним чином економістами та науковцями того часу по ряду причин, серед яких політичний тиск та пере-

слідування репресіями всіх, хто посмів критикувати тодішню владу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка системи забезпечення населення продуктами харчування у СРСР доволі часто фігурує у наукових працях різних напрямків досліджень національних науковців у сфері сільськогосподарства та системи забезпечення населення продовольством (О. Артеменко, В. Герасименко, С. Герасименко, Г. Пасемко, О. Патлатой, П. Несенко та ін.). Як не дивно, оцінка ця носить часто позитивний характер, особливо, що стосується різних порівнянь виробничих аспектів забезпечення населення продуктами харчування показниками із нинішньою ситуацією. Однак при цьому ігнорують результати діяльності цієї системи щодо її безпосереднього призначення у історичному масштабі. Торкаючись характеристик системи забезпечення населення продуктами харчування, прикладами часто служать окремі показники, що частково характеризують процес, але не в комплексі і без огляду на його результати. В цей же час, негативну оцінку якостей системи забезпечення населення продуктами харчування у СРСР можна знайти у публікаціях як національних, так і російських та радянських науковців різних періодів.

Цілі статті. У даному дослідженні метою є критичний огляд системи забезпечення населення продуктами харчування за відсутності ринку продуктів харчування. Для цього проводиться оцінка розвитку факторів виробництва продуктів харчування, а також розподілу продуктів харчування, тобто їх отримання безпосередніми споживачами.

Виклад основного матеріалу. Більшовицька ідеологія, що була основою побудови СРСР, передбачала виключне державне право власності на засоби виробництва та землю. Тому, більша частина сільськогосподарських земель були відібрані у селян у процесі колективізації, а їх використання повністю керувалося державою через систему колгоспів. Робоча сила була забезпечена тими ж селянами. Їх власність: земля, худоба та інші атрибути «куркуля», тобто засоби самозабезпечення продуктами харчування, були проголошені власністю «народу». Окрім цього необхідний був розвиток таких факторів виробництва, як засоби праці й науково-технологічний прогрес. Власне, якщо питання із землею та робочою силою керівництво СРСР вирішувало за допомогою звичних методів більшовицької ідеології, як масовий терор та геноцид власного населення [20], то із розвитком засобів праці та науково-технологічного прогресу виникали фундаментальні проблеми.

На початку ХХ ст. Російська імперія була найбільшою, проте найменш розвинутою із всіх колоніальних держав.

За деякими даними майже кожна національна модель сільськогосподарської техніки, жодна з яких не стала серійною, як трактори «Запорожець», «Гном», «Карлик», була надзвичайно прогресивною та значно перевершувала за всіма показниками іноземні аналоги. Однак в СРСР свого часу чомусь було прийнято рішення стосовно масової тракторизації сільського господарства саме шляхом імпорту тракторів у «імперіалістичних капіталістів, що експлуатували робочий клас». Так у 1919 р. було підписано контракт на широке постачання тракторів «Fordson» до СРСР, який швидко перетворився на найбільшого клієнта Ford.

Однією з головних переваг трактора «Fordson» було те, що цей продукт у експлуатації був очевидно дешевшим, аніж використання коней. Урядові тести (США – авт.) показали, що фермер витрачав 0.95 \$ на акр землі, що був зораний за утримання трактора у порівнянні із витратами на годівлю восьми коней впродовж року та виплати заробітної плати двом погоничам, що складала 1,46 \$ за акр [31, с. 432]. До половини 1918 р. у Великій Британії, Канаді та США використовувалося більше 6 тис. тракторів Fordson [32]. До 1925 р. Форд збудував 500 тис. тракторів «Fordson» [28].

Таблиця

Показники рівня розвитку найбільших держав на зламі ХІХ та ХХ ст. [26]

Показник	США	Велика Британія	Російська Імперія
Заробітна плата (руб.)	71	41	17,5
Кількість робочих годин на тиждень	56	52,5	62,5
Середня тривалість життя, років	47,3 (1900)	46,5 (1891-1900)	32 (1896-1897)
Кількість лікарів на 1000 чол.	1,8	–	0,18
Кількість учнів на 10000 чол. (без ВНЗ)	201	182	56
Національний дохід на одного чоловіка (1912), дол.	351	237	43

Так з 1921 до 1927 р. СРСР імпортував більше 25 тис. шт. [31, с. 336], а у 1927 р. «Fordson» складала більше 85% тракторного парку СРСР. При цьому для керівництва СРСР не було перешкодою «усвідомлення всієї сутності ненависного капіталістичного знаряддя пригнічення робітника», яким був і цей, ще один конвеєр Генрі Форда [10; 25]. Розуміючи нагальну потребу розвивати власне сільськогосподарське машинобудування в СРСР у 1924-1932 рр. було відкрито власне виробництво даної моделі трактора під назвою «Фордзон-Путиловець» на заводі «Красный Путиловець» у Ленінграді (зараз – Санкт-Петербург).

У 1925 р., з метою врівноваження конкурентоздатності, керівництво СРСР прийняло рішення вирівняти Ленінградський «Фордзон-Путиловець» у ціні із «Fordson» імпортного виробництва на рівні 2100 рублів, при тому, що собівартість «Фордзон-Путиловець» досягала майже 4000 рублів [9].

Проте у майбутньому, з форсуванням процесів колективізації, тобто концентрації землі й робочої сили у колгоспах, та інтенсифікації праці, якою супроводжувалися ці процеси, дана модель трактора втрачала свою актуальність, оскільки окрім своїх конструктивних недоліків, вона не була розрахована для таких навантажень [29].

Варто зазначити, що у подальшому розвитку механізації сільського господарства, національна галузь машинобудування СРСР мала певні схильності до фетишу у розробці зразків техніки, що переважно нагадували відповідні зразки американських та інших розробників, і ці «збіги конструкторської думки» далеко не завжди мали за передумову офіційне оформлення

[7]. Однак не варто засуджувати з цього приводу різних конструкторів, розробників проектів та інших «авторів винаходів» у злочині з викрадення інтелектуальної власності, адже очевидно, що викрадення технологій ворожих капіталістів задля побудови комунізму – це було одним із стратегічних напрямків розвитку СРСР [12].

Для характеристики «успіхів» СРСР по механізації сільського господарства та виробництва продуктів харчування в цілому варто розглянути такі дані: середній валовий збір зерна становив 747 млн центнерів в 1925-1928 рр. і 667 млн центнерів – у 1933-1936 рр. У 1937-1940 рр. зібрали 827 млн центнерів – завдяки дуже гарному врожаю в 1937 р. і врожаю з приєднаних (і ще не повністю розкуркулених) територій Західної України і Західної Білорусі в 1940 р. А ось в 1938 р. зібрали 739 млн центнерів, у 1939 р. – 736 млн, трохи менше, ніж середня цифра за 1925-1927 рр. Щодо ефективності механізації. У 1937 р., при наявності в сільському господарстві 531 000 тракторів, зібрали 984 млн центнерів зерна – 1 583 центнера на трактор. У 1927 р., при наявності 28 000 тракторів, зібрали 728 млн центнерів зерна, 26 000 центнерів на трактор – в 16 разів більше [19].

Серед факторів виробництва, окрім слаборозвинутих засобів праці, в СРСР також були відсутні умови для розвитку науково-технологічного прогресу. Так, багатьох вчених, конструкторів, винахідників та і загалом інтелігенції, що пережили війни та революції на початку ХХ ст., було придушено як фізично, так і морально впродовж репресій 20-30-х років. Та головною перешкодою було максимально несприятливе середовище для появи людей, що здатні власним мисленням генерувати ідеї для вдосконалення сільськогосподарського машинобудування, технологічних процесів, організації виробництва й функціонування народного господарства тощо. Світоглядні відхилення від лінії більшовицької партії означали фактичну другосортність індивіда у суспільстві, а то й загрожували йому репресіями у випадку їх відкритого прояву [11; 18]. Такі обставини змушували багатьох талановитих людей приховувати в собі їх внутрішні переконання, тобто насильно їх подавляти, щоб ненароком не розкрити розбіжності свого світогляду із партійною лінією [16]. Навпаки, таке середовище було інкубатором для вирощення бюрократичного апарату із кар'єристів та соціопатів різного сорту й гатунку, що перетворювалися в «еліту» суспільства завдяки готовності йти на будь-які жертви «в інтересах партії», насправді ж швидше у своїх власних.

Земля та засоби праці були націоналізовані, а робота сила мала такий же рівень «прав та свобод», як на римській віллі античної доби [3]. Це дозволяло розбудовувати аграрно-продовольчий комплекс за галузевим принципом, згідно чітких пропорцій та точних розрахунків, як і передбачала планова економіка. Окрім того, як відомо, перлиною системи забезпечення населення продуктами харчування у СРСР була уніфікація цих самих продуктів харчування. Даний принцип уніфікації продуктів розповсюджувався й на інші галузі економіки СРСР [17]. Таким чином, кожен громадянин СРСР споживав однакові продукти харчування, одягався в однакові речі та жив у однакових помешканнях на однакових вулицях, що зрештою було основою для однотипних фільмів про життя в СРСР.

«Інша картина складається в ринкових умовах. Для того, щоб виробництво товарів було ефективним, необхідно забезпечити не тільки мінімум витрат, але і випуск товарів у такому асортименті, який відповідає бажанням людей заплатити за них. При централізованому плануванні випуску будь-якої продукції врахування бажань споживачів стає величезною проблемою, оскільки для досягнення ефективності необхідно порівняти граничну норму трансформації із граничною нормою заміщення у споживачів. Якщо різні споживачі віддають перевагу різним видам продукції, стає дуже важко визначити скільки і чого дати кожному споживачеві, щоб у всіх була однакова гранична норма трансформації. На це потрібні колосальні інформаційні та матеріально-технічні ресурси, тоді як добре налагоджена ринкова конкуренція дозволяє отримати ефективний результат при відносно низьких витратах» [14]. Однак такі принципи уніфікації мали позитивний вплив на виробництво продуктів харчування з точки зору мінімізації витрат для компенсації низької продуктивності внаслідок повільного розвитку таких факторів виробництва, як засоби праці та науково-технологічний прогрес [15; 22; 24].

Як уже згадувалося система забезпечення населення продуктами харчування, як і вся економіка у СРСР, була орієнтована на самозабезпечення, тобто відсутність серед пріоритетних джерел постачання продуктів імпорту. Однак варто зауважити, що на ділі в СРСР маса імпорту продуктів харчування невпинно зростала починаючи із 60-х років у рамках загального розширення зовнішньої торгівлі, поступово випереджаючи інші види товарів у структурі імпорту. Імпорт продуктів харчування у СРСР носив не торгівельний, а скоріше обмінний характер, як у первісному суспільстві, адже компенсацією за поставлені продукти харчування були нафта й газ, тобто невідтворювальні стратегічні ресурси. Сама ж система забезпечення продуктами харчування в СРСР вимагала наявності значних постійних запасів продуктів. Сюди ж варто додати й теоретичну необхідність збільшення резерву, адже СРСР була ізольована від капіталістичних країн не лише за торгівельно-економічними зв'язками, а й політичними, суспільними та договірними. А зважаючи на перманентну підготовку до чергової світової війни/революції впродовж всього існування СРСР така необхідність збільшення резерву була не лише теоретичною.

Однак найбільшим недоліком системи забезпечення продуктами харчування населення в СРСР був не занепад науково-технологічного прогресу, і не обмеженість цієї системи виключно національним виробництвом, а сукупність явищ, що найкраще можна описати категорією – дефіцит.

«Дефіцит – це узагальнююче поняття, яке характеризує широке коло явищ, які приходять при згадці цього слова до кожного: дефіцит тих чи інших споживчих товарів або недостача житла, стояння в прямому сенсі цього слова у черзі в м'ясному магазині і в булочній або, наприклад, очікування у невидимій черзі, наприклад, встановлення телефону або звільнення місця у лікарні. Аналогічні проблеми виникають і у виробничій сфері – дефіцит робочої сили, матеріалів, вузлів та деталей, електроенергії та ін.» [30].

Планова економіка за своєю суттю передбачає цілком точне визначення кожної дії наперед, але ж

людям властиво помилятися. Однак варто було на якомусь етапі допустити неточності у розрахунках або допустити найменший прояв корупції чи зменшення запланованих показників, саботаж, самоуправство і т. ін., тоді наслідком цього ставали пусті полиці в магазинах окремих міст, районів, областей та цілого СРСР. Жодної ринкової гнучкості, механізмів перерозподілу наявних продуктів, пошуку альтернативних джерел даною моделлю системи забезпечення населення продуктами харчування, як і економікою СРСР в цілому, не передбачалося. В автопромисловості для особистих потреб громадян чи у виробництві побутової техніки ці недоліки не створювали надмірного напруження – допоки в СРСР утримувався інформаційний вакуум, люди вірили, що живуть в найрозвинутішій країні із найвищим рівнем життя, а туалетний папір – це атрибут буржуїв [21]. Однак особливості потреб людини у продуктах харчування змушували людей створювати натовпи за декілька годин перед відкриттям магазинів.

Характер та особливості явищ дефіциту у соціалістичній економіці, причини його безальтернативного посилення та взагалі сутність багатьох процесів у рамках планової економіки, описав Януш Корнаї у своїй роботі «Дефіцит» [30].

Варто звернути увагу, що окрім негативного впливу на забезпечення необхідної кількості продуктів харчування належної якості для потреб населення, дефіцит також негативно впливає на мінімізацію часу та підвищення комфорту у процесі задоволення потреб населення у харчуванні. Обмежений вибір та низька ступінь обробки продукту (відсутність готових страв) збільшують час приготування та споживання. Недостатній розвиток мережі магазинів для роздрібних споживачів, їх графік роботи, відсутність доставки продуктів до споживача, та обмеження сфери транспорту збільшують час транспортування продуктів харчування до кінцевого споживача. І на кінець, черги, що породжені дефіцитом, колосально збільшують час очікування та придбання продуктів харчування. А обмеження кількості продуктів, що споживач може купити за раз примножують і цей останній, і час на транспортування, і витрати, що здійснюються у цих процесах. Замість отримання піци на вибір з доставкою, індивід немає альтернатив, окрім стояти в черзі за маслом, при тому, що за цим же продуктом знову доведеться повернутися, як тільки він з'явиться у продажі, адже обмеження на продаж в одні руки не дасть купити більше однієї упаковки за один раз [1; 6]. «Населення у стані покупного ажіотажу їх (товари – авт.) дуже швидко скупало. 2-3 години інтенсивної торгівлі і товару знову не було на полицях. Тому тим, хто, йдучи увечері з роботи, його не зміг купити, здавалося, що товар і зовсім не завозили» (жаль, що так, адже якби вони знали тільки, що товар там побував – ніякого ажіотажу не було б – авт.) [13].

Таке виконання завдань по забезпеченню населення продуктами харчування у свою чергу впливало на якість життя населення, і зокрема, тієї його частини, від якої залежав науково-технічний прогрес – круг замикався. «На початку 90-х років в СРСР рівень розвитку економіки відставав від рівня США приблизно на 20-30 років. В галузі АПК – СРСР поступався всім розвинутим країнам» [4].

Так, нівелюючи досягнення окремих вчених у науково-винахідницькій роботі, загалом у СРСР «оп-

лата» робочої сили, мотиваційна система, і найголовніше, система розподілу товарів створювали токсичне середовище для розвитку науково-технологічного прогресу. Система забезпечення населення продуктами харчування була побудована за принципом, який найкраще опише цитата із «статті» електронного ресурсу відданих фанів більшовицької ідеології: «Радянська планова економіка враховувала потреби всіх людей, всіх громадян країни. Тому у Радянському Союзі будь-який громадянин країни міг дозволити собі купити практично все, що продається у радянських магазинах» (тобто практично нічого, окрім «кільки в то-маті» – авт.).

З іншої боку, варто зазначити, що на певному етапі і в самому СРСР почали розуміти згубність деяких рис такої економіки. Реформи 60-80 років, у яких вилилися відповідні зміни у економічній моделі СРСР, називають по-різному: ринковими, ліберальними, опортуністськими тощо. Їх характер та ступінь впливу на систему забезпечення населення продуктами харчування досить неоднозначний. З одного боку, послаблення системи тотального суспільного контролю та репресій нанесло черговий удар по далеко неідеальних потужностях виробництва, які довелося частково компенсувати за рахунок зниження якості продукції [5; 23], а частково за рахунок імпорту зерна із США [2].

А з іншого – відбувалися також і позитивні зміни у сфері задоволення потреб населення у харчуванні. В першу чергу це розширення зовнішньої торгівлі, як із країнами соціалістичного табору, так із капіталістичними. Продукти харчування були якраз однією із основних статей імпорту. Внаслідок цього не лише компенсувалася недостача зерна, але й розширювався асортимент продуктів харчування: тропічні фрукти, екзотичні види ягід, горіхів, олій, сировина для переробки та готові продукти, як цигарки, алкогольні напої чи консервації, наприклад [2]. Ці та інші види продуктів харчування були важливим чинником збагачення скромного асортименту продуктів для громадян СРСР.

Висновки. У підсумку, система забезпечення населення продуктами харчування за відсутності ринку продуктів харчування, на прикладі історії СРСР, розвивалася не гармонійно, а свої завдання виконувала не стабільно. Так у наведених проблемах дефіциту розкривається низький рівень виконання одного з головних завдань – мінімізації часу та підвищення комфорту людини у процесі задоволення потреб населення у харчуванні.

Окрім цього, завдання із забезпечення необхідної кількості та різноманіття продуктів харчування належної якості для задоволення потреб населення у продуктах харчування також не виконувалося належним чином, що показано на прикладі асортименту та якості продуктів харчування. Ще одним прикладом цього залишаються відомості про жорстокі явища голодоморів у СРСР, найсмертельніший з яких відбувся у 1932-1933 рр. на теренах України. Вони, очевидно, були наслідками не просто провалу завдань із забезпечення населення продуктами харчування, а політикою свідомого знищення певної частини населення, що однак виходить за рамки теми цього дослідження.

Серед факторів виробництва продуктів харчування у системі їх забезпечення в СРСР найслабшою ланкою був науково-технологічний прогрес. Однією з

причин стагнації його розвитку можна вбачати у тоталітарній більшовицькій політиці, що направлена на придушення особистісного розвитку людини.

Список використаних джерел

1. «Велика» країна без туалетного паперу. Анти-ностальгія за СРСР. *Громадський портал Львова FORPOST*: веб-сайт. URL: <http://forpost.lviv.ua/txt/suspilstvo/4595-velyka-kraina-bez-tualetnoho-paperu-anty-nostalhiia-za-srsr> (дата звернення: 02.03.2020).
2. Внешняя торговля. *Исторические материалы*: веб-сайт. URL: <http://istmat.info/node/21347> (дата звернення: 07.03.2020).
3. Герасименко С. С., Герасименко В. С. Статистична характеристика споживання продуктів харчування населенням України. *Демографічна та соціальна статистика*. 2013. №2. С. 28–33.
4. Глазьев С. Ю. Основы обеспечения экономической безопасности страны – альтернативный реформационный курс. *Российский экономический журнал*. 1997. № 1. С.23–29.
5. Дело о расхитителях мяса. *Газета Коммерсантъ*: веб-сайт. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/1889423> (дата звернення: 27.02.2020).
6. Дефицит в СССР: яркие случаи из прошлого элиты. *MKRU*: веб-сайт. URL: <https://www.mk.ru/amp/economics/2019/01/05/deficit-v-sssr-yarkie-sluchai-iz-proshlogo-elity.html> (дата звернення: 06.03.2020).
7. Звідки взявся трактор? *ТОВ «АМТ ТРЕЙД»*: веб-сайт. URL: <http://dtz.ua/articles/publications/37> (дата звернення: 04.03.2020).
8. Капченко Н. И. Политическая биография Сталина. Том 2. 1924–1939. Тверь: Информационно-издательский центр «Союз», 2006.
9. Костюченко С., Хренов И., Фёдоров Ю. История Кировского завода. 1917–1945. Москва : Мысль, 1966. 702 с.
10. Ленин В. И. «Полное собрание сочинений». Том 24. Москва: Издательство политической литературы, 1973.
11. Несенко П. П., Артеменко О. А., Патлатой О. Є. Сучасні економічні теорії : навч. посіб. Одеса : ОНЕУ, 2017. 326 с.
12. Ничего своего: СССР воровал все подряд – от оружия до бижутерии. *Новые известия*: веб-сайт. URL: <https://newizv.ru/news/tech/17-04-2018/nichego-svoego-sssr-voroval-vse-podryad-ot-oruzhiya-do-bizhuterii> (дата звернення: 09.03.2020).
13. О причинах товарного дефицита в СССР. *МЛРД «РАБОЧИЙ ПУТЬ»*: веб-сайт. URL: <https://work-way.com/blog/2013/11/15/o-prichinax-tovarnogo-deficita-v-sssr/> (дата звернення: 05.03.2020).
14. Пасемко Г. П. Теоретичні основи ефективного землекористування та відтворення родючості ґрунтів у сільськогосподарських підприємствах. *Вісник ХНАУ*. 2013. №6. URL: http://visen.knau.kharkov.ua/visnik-hnau-e_n_6_2013.html (дата звернення: 13.03.2020).
15. Погружение в трясину (анатомия застоя) / под ред. Т. А. Ноткиной. Москва: Прогресс, 1991. 704 с.
16. Постановление ЦК ВКП (б) от 25 января 1931 года “О журнале “Под знаменем марксизма”. *Исторические материалы* : веб-сайт. URL: <http://istmat.info/node/51509> (дата звернення: 16.03.2020).
17. Радянська торгівля. Нагадування ностальгувальникам (фото). *iPress.ua*: веб-сайт. URL: https://ipress.ua/ljlive/radyanska_torgivlya_nagaduvannya_nostalguuyuch_um_foto_5761.html (дата звернення: 01.03.2020).
18. Репресії проти української інтелігенції в 30-ті роки ХХ ст. «Розстріляне Відродження». Всеукраїнський часопис для розумних та небайдужих : веб-сайт. URL: <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zloci-ni-nkvd/represii-protiukraenskoieintelligenciiev30-tirokixx-strozstrilanevidrodzennaavtorcikalinruslan> (дата звернення: 05.03.2020).
19. Советский трактор, бессмысленный и беспощадный. *Tempora*: веб-сайт. URL: <http://tempora.club/sovetskij-traktor-bessmyslennyj-i-besposhadnyj/> (дата звернення: 28.02.2020).
20. Спротив геноциду : книга-каталог виставки / Український інститут національної пам'яті. Львів-Київ : Часопис, 2015. 80 с.
21. СССР – страна без туалетной бумаги. *livejournal*: веб-сайт. URL: <https://maxim-nm.livejournal.com/371041.html> (дата звернення: 02.03.2020).
22. Трофимов А. В., Вельбой М. А. Проблема товарного дефицита в СССР 1980-х годов в современной историографии. *Journal of New Economy*. 2007. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-tovarnogo-deficita-v-sssr-1980-h-godov-v-sovremennoy-istoriografii/viewer> (дата звернення: 17.03.2020).
23. Школьникова В. Из чего делают колбасу? *Здоровье*: Веб-сайт. URL: <http://lechebnik.info/513/2.htm> (дата звернення: 16.03.2020).
24. Шубин А. В. Социальная структура СССР в канун перестройки. *Институт всеобщей истории РАН. Отечественная история*. 1997. № 4. С. 131–145.
25. Шухардин С. В., Ламан Н. К., Федоров А. С. Техника в ее историческом развитии (70-е годы XIX – начало XX в.). Москва : Наука. 1982. С. 4.
26. Щепетев В. И. История государственного управления в России. 2004.
27. XIV Съезд всесоюзной коммунистической партии (б). *Стенографический отчет*. Государственное издательство, 1926.
28. Beemer Rod, Peterson Chester. Ford N Series Tractors. Osceola, WI, USA : MBI, 1997. P. 128.
29. Fordson. *Википедия*: веб-сайт. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Fordson> (дата звернення: 03.03.2020).
30. Kornai J. Economics of Shortage, North-Holland, Amsterdam, 1980.
31. Leffingwell Randy. America's Classic Farm Tractors. Osceola, WI, USA: MBI, 1999.
32. Tractors: John Deere, Farmall, Ford & Fordson / Klancher Lee, Leffingwell Randy, Morland Andrew, Pripps Robert N. Farm. Minneapolis : Crestline Imprints, 2003. P 288.

References

1. «Velyka» kraina bez tualetnoho papery. Antynostalhiia za SRSR [“Big” country without toilet paper. Antinostalgia for the USSR.]. *Lviv public portal FORPOST*. Retrieved from <http://forpost.lviv.ua/txt/suspilstvo/4595-velyka-kraina-bez-tualetnoho-paperu-anty-nostalhiia-za-srsr> [in Ukrainian].
2. International trade. *Historical materials: website*. Retrieved from <http://istmat.info/node/21347> [in Russian].

3. Herasymenko S. S., Herasymenko V. S. (2013). Statystychna kharakterystyka spozhyvannia produktiv kharчування населенням України [Statistical characteristics of food consumption by the population of Ukraine]. *Demografichna ta sotsialna statystyka – Demographic and social statistics*, 2, pp. 28–33 [in Ukrainian].
4. Glazyev S. Yu. (1997). Fundamentals of ensuring the country's economic security - an alternative reform course. *Russian economic journal*, 1, pp. 23–29 [in Russian].
5. The meat thief case. *Kommersant newspaper: website*. Retrieved from <https://www.kommersant.ru/doc/1889423> 47 [in Russian].
6. Deficit in the USSR: Highlights from the Elite's Past. *MKRU: website*. Retrieved from <https://www.mk.ru/amp/economics/2019/01/05/deficit-v-sssr-yarkie-sluchai-iz-proshlogo-elity.html> [in Russian].
7. Zvidky vziavsia traktor? [Where did the tractor come from?]. *AMT TRADE LLC: website*. Retrieved from <http://dtz.ua/articles/publications/37> [in Ukrainian].
8. Kapchenko N. I. (2006). Political biography of Stalin. Volume 2. 1924-1939. Tver, Soyuz Information and Publishing Center [in Russian].
9. Kostyuchenko S., Khrenov I., Fedorov Y. (1966). History of the Kirov plant. 1917-1945. Moscow, Mysl. 702 p. [in Russian].
10. Lenin V. I. (1973). Complete Works. Volume 24. Moscow: Publishing house of political literature [in Russian].
11. Nesenko P. P., Artemenko O. A., Patlatoi O. Ye. (2017). Suchasni ekonomichni teorii [Modern economic theories]. Odesa, ONEU [in Ukrainian].
12. Nichego svoeyogo: SSSR voroval vse podryad – ot oruzhiya do bizhuterii [Nothing of its own: the USSR stole everything - from weapons to jewelry.]. *New news: website*. Retrieved from <https://newzv.ru/news/tech/17-04-2018/nichego-svoego-sssr-voroval-vse-podryad-ot-oruzhiya-do-bizhuterii> [in Russian].
13. O prichinakh tovarnogo defitsita v SSSR [On the reasons for the shortage of goods in the USSR]. *MLRD «RABOCHIY PUT»: website*. Retrieved from <https://workway.com/blog/2013/11/15/o-prichinax-tovarnogo-defitsita-v-sssr/> [in Russian].
14. Pasemko H. P. (2013). Teoretychni osnovy efektyvnoho zemlekorystuvannia ta vidtvorennia rodiuchosti gruntiv u silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Theoretical bases of effective land use and reproduction of soil fertility in agricultural enterprises]. *Visnyk KhNAU – Bulletin of KhNAU*, 6. Retrieved from http://visen.knau.kharkov.ua/vis_nik-hnau-e_n_6_2013.html [in Ukrainian].
15. Notkina T. A. (Ed.). (1991). Immersion in the quagmire (anatomy of stagnation). Moscow, Progress [in Russian].
16. Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks dated January 25, 1931 "On the magazine "Under the banner of Marxism". *Historical materials: website*. Retrieved from <http://istmat.info/node/51509> [in Russian].
17. Radianska torhivlia. Nahaduvannia nostalgichnykh valnykam (foto) [Soviet trade. Reminder to nostalgics (photo)]. *iPress.ua*. Retrieved from https://ipress.ua/ljlive/radyanska_torgivlya_nagaduvannya_nostalguyuchym_foto_5761.html [in Ukrainian].
18. Represii proty ukraïnskoi intelihtentsii v 30-ti roky XX st. «Rozstriliane Vidrodzhennia» [Repressions against the Ukrainian intelligentsia in the 30s of XX century. "Shot Renaissance"]. *All-Ukrainian magazine for smart and caring people: website*. Retrieved from <http://www.vox-populi.com.ua/rubriki/istoria/zlocini-nkvd/represiiiprotiukraïnskoieinteligenciiev30-tirokixstrozstrilanevidrodzennaavtorceikalniruslan> [in Ukrainian].
19. Sovetskiy traktor, bessmyslenny i besposhchadnyy [Soviet tractor, senseless and merciless]. Retrieved from *tempora.club*. <http://tempora.club/sovetskij-traktor-bessmyslennyj-i-besposhchadnyj/> [in Russian].
20. Sprotyv henotsydu : knyha-kataloh vystavky [Resistance to genocide: a book-catalog of the exhibition]. Lviv-Kyiv, Chasopys [in Ukrainian].
21. SSSR – strana bez tualetnoy bumagi [USSR - a country without toilet paper]. *maxim-nm.livejournal.com*. Retrieved from <https://maxim-nm.livejournal.com/371041.html> [in Russian].
22. Trofimov A. V., Velboy M. A. (2007). The problem of commodity deficit in the USSR in the 1980s in modern historiography. *Journal of New Economy*. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/problema-tovarnogo-go-defitsita-v-sssr-1980-h-godov-v-sovremennoy-istoriografii/viewer> [in Russian].
23. Shkol'nikova V. Iz chego delayut kolbasu? [What is sausage made of?]. *lechebnik.info*. Retrieved from <http://lechebnik.info/513/2.htm> [in Russian].
24. Shubin A. V. (1997). Social structure of the USSR on the eve of perestroika. *National history*, 4, pp. 131-145 [in Russian].
25. Shukhardin S. V., Laman N. K., Fedorov A. S. (1982). Technique in its historical development (70s of the XIX - early XX centuries). Moscow, Nauka [in Russian].
26. Shchepetev V. I. (2004). History of public administration in Russia [in Russian].
27. XIV Congress of the All-Union Communist Party (b). (1926). Verbatim record. State Publishing House [in Russian].
28. Beemer Rod, Peterson Chester. (1997). Ford N Series Tractors. Osceola, WI, USA, MBI.
29. Fordson. *wikipedia.org*. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/Fordson> [in Russian].
30. Kornai J. (1980). Economics of Shortage. North-Holland, Amsterdam.
31. Leffingwell Randy. (1999). America's Classic Farm Tractors. Osceola, WI, USA: MBI.
32. Klancher Lee, Leffingwell Randy, Morland Andrew, Pripps Robert N. Farm. (2003). Tractors: John Deere, Farmall, Ford & Fordson. Minneapolis, Crestline Imprints.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020

Формат цитування:

Кривун М. В. Система забезпечення населення продуктами харчування за відсутності ринку продуктів харчування. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2 (39). С. 232-237. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).232-237](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).232-237)

Kryvun M. V. (2020). A System of Food Providing for the Population without Market of the Food. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (39), pp. 232-237. doi: [https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2\(39\).232-237](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2020.2(39).232-237)